

MİLLETİN SAADETİ

Milletin İradesinin Eğitimiine Bağlıdır

Prof. Dr. Hüseyin Atay

Petrol ve Madenler Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

1930 da Rize (Güneyce)'de doğdu. Küçük yaşta babasından ve amcasından hıfzını tamamladı. Liseyi Bağdat'ta bitirdikten sonra 1954'te Bağdat İlahiyat Fakültesini bitirdi. 1956'da İlahiyat Fakültesine İslâm Felsefesi Asistanı oldu. Aynı kürsüde 1960'da Doktor, 1968'de Doçent oldu. 1974'te de Profesör olarak Kelâm Kürsüsünü kurdu. İlahiyat Fakültesinde İslâm Hukuk Felsefesi ve İslâm Dininin Esâsları derslerini okuttu. Bir dönem İlahiyat Fakültesi Dekanlığı yaptı. Yüze yakın makale ve inceleme yazısı Türkçe ve yabancı dillerde neşredildi. 1985 yılında bu fakülteden emekli oldu. Hâlen Suudi Arabistan'ın Zahran kentinde bulunan "Petrol ve Madenler Üniversitesi"nde misafir Profesör olarak İslâm Dini ve Arabça derslerini okutmakta olup, Arabça, İngilizce ve İbranice bilmektedir.

Tarihin başından günümüze kadar devlet başkanlığına yükselme değişik ve çeşitli yollarla olmuştur. Dünyamızda bugün de aynı veya benzer çeşitli yollara ve sistemlere başvurulmakta ve bazan eskilere yeniler eklenecek başkan olunmaktadır.

Eflatun ve sonra Türk filozofu Farabi'nin düşündüğü üstün devlet nazariyesine uygun bir sistemin denemesi yapılmadığı sanılabilirse de bize göre bunun gerçekleştiğine iki tarihi olay örnek gösterilebilir. Birisi, Peygamber Hz. Süleyman'dır. Ancak, Kuran'ın dışında onun idaresine dair tarihi vesika bulmak zordur. Diğeri, Hz. Muhammed'in devlet başkanlığıdır. Buna dair tarihi vesika kâfi derecede bulunmaktadır.

Farabi'ye göre devlet başkanı ya peygamber veya gerçek bir filozof olmalıdır. Peygamber dönemi kapandığına göre, -Hz. Muhammed'den sonra peygamberin gelmeyeceğini Kuran bildirmektedir -geriye devlet başkanının bir filozof olması kalıyor. Ne var ki, tarih, gerçek bir filozofun devlet başkanlığı örneğini vermemekte ve böylece gerçek bir filozofun devlet başkanlığını tesbit etmediği anlaşılmaktadır.

Filozoflar uzak, ulaşılması zor veya imkânsız gayeler ve hedefler gösterirler, insanları o yüksek gayelere teşvik ederler. Bu, onların filozof olmalarının kendilerine yüklediği bir görevdir. Onlar, insanları yüksek emellerle besle-

yip, onları daima çalışkan ve hareketli durumda tutmayı amaçlarlar. Onun için, bilgimize ve görüşümüze dayanarak, filozofu olmayan milletin medeniyet kuramayacağını ifade etmiştik.⁽¹⁾

Bununla beraber, bir filozofun devlet başkanlığının ne derece isabetli ve doğru olacağına tarihi bir vakıa ve delil elimizde bulunmadığından onu tartışmaya şimdilik gerek yoktur. Ama Peygambere gelince Hz. Muhammed'in devlet başkanlığı peygamberlerin devlet başkanlığına tarihi bir örnek sayılacağı gibi Kuranı Kerim'de zikredilen peygamberlerin kıssalarından devlet başkanlığı niteliklerine örnekler çıkarılabilir.

Farabi, bir müslüman düşünürü ve filozofu olarak bunlara dayanmış olmalı ki, devlet başkanının peygamber olmasını insanlık idealine uygun görmüştür. "Yüce Allah, ona faal-akıl (Cibril) vasıtasıyla vahiy gönderir". Onun kavrama gücüne verdiği feyz ile şimdi vuku bulacak cüzi şeylerin ilahî nizama göre nasıl anlaşılacağını bildiren ve gelecekte olacaklar hakkında uyarıda bulunan bir nebi olur. Bu insan, insanlığın en yüksek olgunluk (kemat) mertebesindedir⁽²⁾.

İslam'da ilk dört halifenin ilk ikisi, belki tartışmasız olarak peygamber olmadıkları halde -örnek devlet başkanı olma vasıflarını taşıdıkları, sözlerinden ve fiillerinden, anlaşılıp kabul edilebilir. Ancak son iki halife Ehli-

(1) Prof. Dr. Hüseyin Atay, İbn Sinada Varlık Nazariyesi, Önsöz, III. 1983 Ankara

(2) FARABİ, Ara' Ehli'l-Medineti'l-Fadıla 58-59, Yayıdan 19644

Sünnetçe de tartışmasız devlet başkanı kabul edilmiş olmalarına karşılık, bazıları bunları tartışmış olabilir. Burada önemli husus, tartışma açanın tarafsız olması düşünülür. Yoksa, ideolojik ve tarafgir olarak itiraz edilmeyen kimse bulunmaz.

Kuran'ı Kerim, gerçek düşünür ve filozofların yetişmesine önem verir ve onları akıllılar, derin düşünen ve ilim sahipleri olarak müjdelere, hem kendilerini ve hem işlerini över ve onlara güvenir⁽³⁾. Allahın ve peygamberinin emirlerinden sonra ulul-emrin, emir ve tasviyelerine uyulmasını bildirir. Onlara buyruk sahipleri, söz sahipleri (ulul-emir) unvanını verir⁽⁴⁾. Buyruk sahibi, çok geniş bir tabir olup, devlet başkanının ve diğer başkanları, idarecileri, ilim adamlarını, her bilim dalında ihtisas yapmış olanları, sahasında söz sahibi olanları, sanat erbabını, tecrübe ve görgü sahiplerinin hepsini içerir.

Başkanlık, çok önemli bir görevdir. Öyle ki imza etme yetkisi olan en basit memur bile, başkanlık görevinde sayılmalıdır. Çünkü, imzası ile kararını bildirir ve onu ancak kendisi değiştirebilir. Amirinin bile onun imzasını hiçe sayması, kanunun verdiği yetkiye göre mümkün olsa da, zordur. Bunun için Kuranı Kerim'in "buyruk ve söz sahibi" tabiri çok geniş anlamda olup devletin en alt tabakasında imza etme yetkisi olan bir memurdan devletin başı ve hükümet başkanına kadar herkes bu kavramın altına girer. Ancak, herkesin sahası genişledikçe sorumluluğu artar ve haiz olması gereken sıfatlar ve özellikler ona göre önem kazanır.

İnsanın karşılaştığı günlük durumlar bunu çok iyi izah eder. Şeklen, görünüm, kıyafet ve bilgi bakımından beğenmediğiniz bir kimsenin imzasına muhtaç iseniz, siz ne kadar yüksek mertebede olursanız olun, sizin işinize mani olabilir. Onu ne elinizle itebilir ve ne de kanuna göre bir kenara itip işinizi başkasına yaptırabilirsiniz. Onun için imza atma yetkisi verilen kimsenin bazı özellikleri haiz olması lazımdır. Böylece idari işler daha iyi ve sağlam işler ve herkesin işinin memnuniyet verici bir şekilde yürütülmesi sağlanır. Bu, toplumu huzur ve güven içinde kılar.

FARABI'NİN GÖRÜŞÜ

Farabi de bu dünyada mutlu bir devletin ve toplumun oluşumu için devlet başkanından başlar, önce onu ele alır ve hangi sıfatlar taşıması üzerinde durur. Bu sıfatları haiz olan bir başkanın idaresindeki millet mutlu olur. Bunu, insanın kalbine benzetir. Kalp iyi, sıhhatli ve sağlam olduğu zaman, vücudun düzgün ve iyi idare edileceğini, sakat olduğu zaman, vücudun hasta olacağını belirtir.⁽⁵⁾ Başın ve merkezin iyi çalışması önemlidir. Diğer şeyler ona bağlıdır. Bu sıfatları Farabi, şöyle sıralar:

- 1- Vücudu ve bedeni tam olmalıdır.
- 2- İyi anlayışlı ve doğuştan kavrama kabiliyeti olmalıdır ki söylenen sözü doğru anlansın ve kastedilen manayı iyi kavrasın.
- 3- Hafızası iyi olmalı ki gördüğünü, duyduğunu ve anlayıp kavradığını unutmasın.
- 4- İstidlal ve istimbati, zekası iyi olmalıdır. Bir delil görür görmez veya en basit bir delilden neyin kastedildiğinin farkına varсын.

5- Açık ve seçik ifadeli olmalıdır. Ne demek istediği kolayca anlaşılacak biçimde konuşmalıdır.

6- İlim uğrunda yorulmak bilmemeli ve çalışmaktan geri durmamalıdır.

7- Yemeğe, içmeğe, şehvete düşkün olmamalı, oyundan tabiatıyla kaçınmalı ve onlardan gelecek zevklerden geri durmalıdır.

8- Doğruluğu ve doğru olanları sevmeli, yalana ve yalancılara öfkelenmelidir.

9- Yüce ruhlu, şeref ve kerem sahibi olmayı sevmeli, ruhu yüksek derecelere yönelmeli, kendisini küçük düşürecek şeylerden kaçınmalıdır.

10- Adaleti ve adalet sahiplerini sevmeli. zulum ve zalimlerden nefret etmeli, adil olmaya çağrıldığı zaman dinlemeli, tartışmaya karşı koyan olmamalı ve doğrusu bunun zıddına olarak, haksızlığa ve çirkin şeylere karşı çıkmaya davet edildiği zaman, kolay cevap vermemelidir.

11- Yapılması gerektiğine kanaat getirdiği şey hususunda, onu yapmaya cesur ve kuvvetli azimet sahibi olmalıdır.

12- Altın, gümüş ve diğer dünya serveti gözünde önemsiz olmalıdır.

İşte bu insan, insanların üstündedir. Onun üstünde reis olacak bir insan bulunmaz. Kendisi insanların reisidir. Böyle bir insanın reis olduğu devlet üstün ve faziletli olur.⁽⁶⁾

Kültür alışverişinde öncekilerin sonrakiler üzerinde etkisini inkar etmek doğru olmadığı gibi, ilmi anlayışa da aykırıdır. Bu böyle olmakla beraber, sonrakinin ilmi ve fikri değerini düşürmek için, öncekilerin tesirini gerektiğinden fazla göstermek de aynı şekilde ilme ve dürüst fikir anlayışına uygun düşmez.

Farabi'nin devlet başkanlığı nazariyesini Eflatun'dan aldığı söylemek⁽⁷⁾ ne tam doğru ne de tam yanlıştır. Farabi'nin ondan istifade ettiğini söylemek daha uygun bir ifade olur. Eflatun bile bütün yaptıklarını kendi başına oturup düşünerek ortaya koymuş değildir. Öncekilerin ilminden, zamanındaki insanların tecrübelerinden ve kendi şahsi tecrübelerinden istifade ederek düşünür yazmıştır.

Eflatun, devlet başkanlığı için, gerçeği sevmek, doğruyu arzu etmek, bilgiye meraklı olmak, yalandan nefret etmek, bedeni zevkleri küçük görmek, mala rağbet etmemek, cesur olma ve kuvvetli sevgisi bulunmak⁽⁸⁾ gibi sıfatlar saymaktadır.

Bunlara bir göz attığımız zaman, bunlar kimsenin bilemeyeceği şeyler değildir. Herhangi normal kültürlü bir vatandaş, toplumunun ve devletin yöneticilerinin işlerine bakarak, bu sıfatların bir kısmını kendiliğinden sayabilir. Biraz aklını yorarsa, belki hepsini veya daha başkalarını zikredebilir. O halde bunlar, çok metafiziki ve ancak büyük düşünürlerin ve filozofların anlayıp ortaya koyacakları şeyler değildir. İnsanların, canlarını, malalarını, ırz ve namuslarını, hürriyetlerini teslim edecekleri bir kişide, bunları emniyet altına alıp koruyacak birtakım-yukarıda geçen- vasıfların bulunmasını istemeleri normal bir düşünce ve bir haktr. Bunları her zaman hayatında bilerek tecrübe etmektedir.

(3) Al'İ İmran 7, Zümer,18, Fatır,18, Al'İ İmran 18

(4) Nisa Suresi 59,83

(5) Farabi, Medine Fadila, 55

(6) Farabi, Medine Fadila 59-60.

(7) Ervin I.J. Rosenthal, Political Thought in Medieval İslam, 133, Combr. 968

(8) Plato. 485-87. dosheoh al-Hashim. al-Farabi. 152. Bevrut.968

Eflatun, bunları söylemekle filozof olmamıştır. Bir filozof olarak bunları söylemesi, tavsip etmesi, bunların doğruluğunu ve geçerliliğini ortaya koyması ile bunların değerini ve önemini artırmış ve ilmi konuların içine alınmalarını sağlamıştır.

Farabi de önceki kültürlerden ve kendi kültüründen istifade ederek devlet başkanlığı meselesinin biraz daha derinlik ve felsefi bir mana kazanmasına sebep olmuştur. Bulunduğu dönemde İslam dünyasında devlet başkanlığının içine düştüğü çıkmazın buna yönelmesini ve düşünmesini sağlamış olacağından şüphe etmemelidir.

Aslında, sorun-büyük olsun, küçük olsun- devlet başkanının idaresinde olan bir milletin ve toplumun, insanca, faziletli ve mutlu yaşaması söz konusudur. Yüce Allah, peygamber göndermekle hem bu dünyada ve hem öldükten sonraki hayatta, bunu, insanlara vaadettiğini gösterir. Denebilir ki, filozof ile peygamber arasındaki en bariz fark, filozoflar bu dünyada insanlara iyi günler ve mutluluk vadederken, peygamberler hem bu dünyada ve hem öteki dünyada iyi günler ve mutluluk vadederler. Öteki dünya hakkında bilgi sahibi olma, insan aklının çerçevesi dışında olduğundan, ondan Allah'ın ancak özel bir şekilde haber vermesi ile bilinir. Bu da peygambere gönderilen vahiy yoluyla olur.

Devlet başkanlığının sıfatlarını anlamak hayattaki işlere kıyaslamakla mümkündür. İnsan, bir yere veya yola giderken, küçük çocuğunu bir serseriye, aptala ve karısını bir ahlaksıza, malını bir sahtekara ve yalancıya teslim etmesinin doğru olmayacağını günlük hayatından bilir. Devlet başkanının sıfatlarını bu suretle bilmesi normaldir. Ama kültürlü, düşünür ve filozof olan kimse, bunları mantık ve ilmi kaidelerine göre ifade eder, sıraya kor, delillerini açıklar ve kendi anlayışına göre önemlerine işaret eder. İnsanlar, zahmet çekmeden, bunları hazır olarak alır, öğrenir, tamamlar ve hayata uygular. İşte ilim ve kültür böyle oluşur ve gelişir.

Burada dikkatimizi çekmesi gereken husus, **Farabi**'nin ileri sürdüğü sıfatların, ancak peygamberde bulunabilecek sıfatlar olmasıdır. **Eflatun**'un peygamberlik kavramından haberdar olmaması, onun peygamberlik sıfatlarına dair bir tecrübeye şahit olmaması, ilahi ve metafizik meselelere başka bir boyutu ve derinliği katmasına fırsat vermediği söylenebilir.

Çünkü, **Farabi**'nin başkasının üstünde reis olacak bir insanın bulunmaması, tabiri, bunu ifade etmektedir. Peygamberden üstün hiçbir insanın reis olmaması İslam inancında açık bir ilkedir. Onun üstünde ancak Allah vardır. Bunu, **Farabi** felsefi sistemi içinde ve devlet başkanlığı nazariyesinde çok güzel ifade etmiştir. **Farabi**, İslamın bu fikrini almış ve üstün devlet başkanının sıfatlarında yeni bir esas ortaya koymuştur. Ancak, bu sıfatların hepsinin bir insanda bulunmasının zorluğu ve hele **H. Muhammed**'den sonra imkansız olduğunu ve böyle bir reis bulunmadığı zaman, devlet başkanlığının kalkması...

nın doğru olmayacağını düşünerek, sıfatları on ikiden altıya ve beşe indirileceğini ifade etmektedir⁽⁹⁾.

Farabi, meseleyi bir filozof olarak ele almıştır. Bunun için, peygamberin bulunmayacağına -İslam inancına göre- doğrudan temas etmeden, onun sıfatlarını haiz olabilecek bir filozofun da bulunmasının zorluğu ve fiili imkansızlığı karşısında başkanlık sıfatlarını altıya indirmiştir. Bu altı sıfatı haiz olacak başkana önemli bir şart koymuştur. Madem ki, bu başkan bütün sıfatları haiz değildir, o halde bu başkan, bütün şartları haiz olan önceki başkanın koyduğu kanunları uygulamak üzere başkan olabilir⁽¹⁰⁾.

Görüldüğü gibi **Farabi**, felsefi terimleri kullanarak tamatına denecek şekilde İslam'daki devlet başkanlığı (hilafeti)⁽¹¹⁾ açıklamaktadır. İslam'da devlet başkanlığı, **Farabi**'nin anlattığı gibi, peygamberden sonra en üstün başkan olamayacağı gibi, kendinden önce gelen başkanın koyduğu kanuna göre hareket edecektir. O kanunda olmayanları ve yeni hadiseleri karşılayacak hükümleri önceki esaslara dayanarak kendisi koyacaktır. İslam'a göre **H. Muhammed**'den sonra peygamber gelmeyeceğinden hareket ederek, **Farabi**, bu devlet başkanlığına felsefi bir şekilde ifade ederek sistemleştirmiştir. Bu anlayışın ilk taşıyı koyan Havaric (hariciler) olmuştur. Ehl-i Sünnet de tarihin oluşumu içinde bunu kabullenmek zorunda kalmışlardır. **Farabi**, bundan sonra gelecek devlet başkanının şu altı sıfatı haiz olmasını gerekli görmüştür:

- 1- Düşünce ve hikmet sahibi olmalıdır.
- 2- Bilgin ve öncekilerin kanunlarını korumakta ve uygulamakta yetenekli olmalıdır.
- 3- Önceki kanunların yetmediği hususlarda hüküm koyacak düşünme kabiliyetine sahip olmalıdır.
- 4- Yeni doğacak olay ve durumlara uygun şekilde iyi düşünüp taşınmaya sahip olmalıdır.
- 5- Öncekilerin kanunlarını iyi anlayıp anlatmaya kadir olmalıdır.
- 6- Savaş işlerini düzgün yürütecek sebatlı ve kararlı olmalı yetenekli olmalıdır.

Böyle olan bir kimse devlet başkanlığına aday olur ve bu gibi insanları bulmak imkanı daha çoktur. Bunlar arasından biri seçilir. Bu şartlardan birini yitirdiği zaman, başkanlık sıfatı kalkar ve başkanlığı sona erer. Ama bu sıfatlar birden çok kişiye bulunursa, hikmet sahibi olan başkan olmak üzere bir başkanlık kurulu teşekkül eder ve devletin başkanlığını beraber yürütürler.⁽¹²⁾ Bu son durum, bazı durumlarda tarihte uygulanmış ise de aslında başkanlık tek olup daha geniş bir meclisin seçilmesi günümüzün demokratik sistemine gidilir.

MAVERDİNİN GÖRÜŞÜ

Farabi'den bir asır sonra ölen **Meveddi** (364-450 H.) de devlet başkanlığına ele almış ve fakihlerin (hukukçuların) fikirlerini özetlemiştir.

(9) **Farabi**, aynı eser, 60

(10) **Farabi**, aynı eser, 60

(11) Hilafet kelimesi, halife, halif olarak Türkçeye de geçmiştir. Kuranda "halife" insan için kullanılmıştır. Birinin yerine geçip onun işlerini veya bir kısmını yapan kimse demektir. İslam siyasi tarihinde ilk defa **H. Ebu Bekir**'e devlet başkanı anlamında halife denilmiştir. **H. Peygamberin** yerine geçip müslümanların başkanı olmuştur. Kuran-ı Kerim'de devlet başkanına da itaat edilmesi emredilmiştir. Ama, bu başkanın, bağlı olduğu esaslara aykırı emir vermesine izin verilmemiştir. o esaslara bağlı kaldığı ve onlara zıt emir vermediği bütün emirleri geçerlidir. Ancak, bu onun "halife" kelimesinden aldığı bir kudsiyet manasına göre değil, devlet başkanı olması müslümanların birliğini temin etmesi bakımındandır. Bazıların "hilafet" kelimesine verdikleri hristiyanlardaki papa gibi bir kudsiyeti ifade etmez.

(12) **Farabi**, age 61, Joseph el-Haşim 153.

Devlet başkanlığı için yedi şart ileri sürmüştür.

- 1- Şartlarını haiz olmak üzere adalet sahibi olmak
- 2- İctihat yapacak ilme sahip olmak
- 3- Beden sağlığı yerinde olmak
- 4- Akli müvazenesi ve beş duyusu sağlam olmak
- 5- Memleketi idare edecek fikir sahibi olmak
- 6- Cesareti ve düşmana karşı cihat gücü ve insiyatifi bulunmak
- 7- Kureyş kabilesinden olmak ⁽¹³⁾.

Devlet başkanlığı konusu, eskiden beri filozofları ve din adamlarını, dolayısıyla hukukçuları meşgul etmiştir. Bu hususta söylediğimiz gibi dünyada eskiden beri ve şimdi devlet başkanı olmanın çeşitli uygulamaları ve yolları halâ yürürlüktedir. Her biri, kendi toplumu ve coğrafya şartlarına göre değişik yöntemler ve sistemler kullanmakta oldukları gibi aniden yeni bir sistemle de karşılanmaktadır.

Biz burada başkanlık sıfatları hakkında İslam açısından sadece bir fikir vermeyi kastediyoruz. Problemi, bütün İslam filozof, âlim, imam ve hukukçularının görüşlerini ve müslüman olmayanların fikirlerini de ele alarak, derinliğine ve genişliğine tahlil etmek niyetinde değiliz.

İnsanların bilmeleri gereken devlet başkanlarının birkaç ana sıfatına temas ederek devlet başkanının bu sıfatları haiz olması ile tayin edeceği memurlarda aynı sıfatların bulunmasını gözönünde bulundurması gereği kendiliğinden anlaşılır. Böylece milletin gönlüne daha yakın ve uyulmaya daha layık olacağını ve sözlerine gönülden boyun eğmenin icab edeceğini anlatmayı ve bu suretle toplumun manevi düzeni ile siyasi ve idari maddi düzeninin birbirine paralel ve destekleyici olacağını amaçlıyoruz.

Bu sıfatlar, başkanın zati ve şahsi sıfatları olup kanunla verilen selahiyetler ve aranan sıfatlar konumuz dışındadır. Farabi'nin ve Mevirdi'nin zikrettikleri şartlar kapsamlı olduğu için onlar üzerinde, tarihi vakialardan istifade ederek fikir yürütmek, konuyu daha iyi anlatma imkânını verecektir.

Farabi'nin şartlarında Kureyş kabilesi olmamasını onun bir filozof olarak İslamiyeti daha geniş bir açı ile anlamasına bağlamak isabetli olur. Sonra Kureyş kabilesi şartının devlet başkanlığı için İslam dinince doğru olmadığı artık bilinmektedir. ⁽¹⁴⁾ Tarihi olaylar da bu şartın geçerli olmadığını ve onun dışına çıktığını, Mevirdi zamanındaki güçlü sultanların karşısında aciz Abbasi halifelerin bulunuşu da halifeliklerinin geçersiz olmasını gerektirirdi. Bu tarihi olayları, Mevirdi'nin iyi değerlendirmedeği görülmektedir. Mevirdi'nin ileri sürdüğü diğer idare edecek ilmi ve cesareti olmasını ifade etmektedir. Sultanların devlet başkanından (halife) bağımsız olarak hareket ve idare etme gücüne sahip olmaları ile ve halifenin onlara sözünü geçirememesi muvacehesinde, halifelüğünün (devlet başkanlığının) düşmesi gerekeceğini bazıları aklına getirmiştir. Ancak bu şartı gerçekleştirmek için daha çirkin bir yola ve işkence etme yoluna giderek gözlerini dağıtmışlardır. Halbuki gözü dağılanacak derecede aciz ve güçsüz olan bir kimse zaten başkanlık sıfatını kaybetmiştir. Tekrar başkan olmasından korkulmasının manası da kalmaz. Bir defa aczi sabit olanın tekrar başkan yapılmasına ihtiyaç bulunmaz. Ancak vakîa kanun ve nizama uymak için olmayıp da nizam ve kanun,

olaylara ve olayları ihdas edenin arzusuna bağlı olursa işler hiç bir zaman yoluna ve nizama girmez. O ayrı bir konudur.

Abbasi halifesinin Mısır'da bulunması esnasında İslam dünyasının ondan bir kelime bile istifade ettiğine hiç rastlamadım. O halde onun halifeliği şeran geçerli sayılmazdı. Sultan yani fiili devlet başkanı kimse, halife odur. "Halifelik" kelimesinin bir kudsiyeti de bulunmamaktadır. Birinci cihan savaşından sonra düşmanların İstanbul'u işgalleri ve halifeyi esir etmeleri ile de halifenin halifelik (devlet başkanlığı) sıfatının dinen kalkması gerekirdi. Çünkü güçsüz ve aciz olması fiilen sabit olmuştur.

Aynı şekilde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in durumuna da Farabi'nin maddelerine göre hüküm vermek gerekirse, onun da devlet başkanlığının daha önce kalkması lâzımdır.

Devlet başkanlıkları için bir sürenin konmaması olumsuz neticelere sebep olmaktadır. Gelişmiş milletlerde, seçimle bir süre için devlet başkanı olan, süresi dolmadan da istifa etmesi gerektiğini kavıyor ve istifa ediyor. (Amerika Cumhurbaşkanı Nixon'un istifa etmesi gibi).

İslam dininin devlet başkanlığı için ileri sürdüğü şartlar evrensel ve geneldir. Müslümanlara kendi toplum ve şartlarına göre bunların ışığında serbest hareket etme imkânı vermiştir. Fakat denilebilir ki, ilk halifenin seçilmesi esas alınıp üzerinde fikir yürütülmüş olsa ve uygulaması tarih boyunca geliştirilseydi, müslümanların bu konuda halâ karar verememeleri gibi kötü bir duruma düşülmezdi. İslam devlet ve toplumlarının devlet başkanlığı hakkında açık ve seçik bir fikirde olamamaları, kalkınma hamlelerinin iyi netice vermemesine sebep olarak gösterilmesi mümkündür. Demek oluyor ki, kalkınmanın ilk maddesi, devlet başkanlığını ve sıfatlarını, şartlarını iyi tesbit etmekle başlayabilir.

KURAN'IN GÖRÜŞÜ

Kuran'ı Kerim'in, yüce fikir ve konulara önem vermenin ve insanları ideal gayelere yöneltmenin yanında, daha büyük özelliği, onları pratikleştirmek için ameli olaylara dayanarak dinamik, tükenmez, daimi bir inkişaf ve atılım kaynağı görmesi ile fiilleşmelerine ağırlık vermiş ve fiilleşmelerine göre onları değerlendirmiş olmasıdır. İnsanın yapabileceğinden başlar ve yapabileceğinin en iyisini yapmasını ister ve her yeni bir günde yeni bir iş başarmayı amaçlamaya teşvik eder, yolunu ve yordamını, yöntemini gösterir, onu açık seçik ortaya koyar.

Çünkü yapılması istenen şeyin iki özelliği taşıması, yapılmasını kolaylaştırır. Birincisi, yapılabilecek şey olması ikincisi de açık seçik ve herkesçe anlaşılabilir olmasıdır. Buna üçüncü bir şart daha eklenebilir. Bu da herkesin veya çoğunluğun arzuladığı, istediği ve gerçekleşmesini beklediği şumüllü ve ortak bir gayeye hizmet edecek olmasıdır. Kuran bu üçünü de ihtiva eder.

İnsanoğlu, kendisine sahip çıkacak bir devleti olmasını ister. Bu, onun en tabii sosyal hakkıdır. Devletinin kuvvetli olmasını da arzu eder. Devleti kuvvetli olduğu zaman kendisinin de kuvvetli olacağını ve ona göre yabancılara tarafından hürmet göreceğini bilir ve şahsiyeti-

(13) Ebül-Hasan Ahkamus-Sultaniye 4.

(14) Bu hususta ilmi bir inceleme yapan Prof.Dr. M. Hatipoğlu'nun "Hilaetin Kureyşliliği meselesi" adlı eserine bak.

nin ona göre kuvvetli olacağını düşünür. Ancak devletin de kendisinden isteyeceği bir takım işlerin ve görevlerin bulunacağını kabul eder. Ne var ki devletinden isteyeceği bu üç tabii isteğinin yerine getirilmesini varlığını koruyan esaslar olarak görür. Birincisi, can, mal, ırz emniyeti; ikincisi, hakkının verilmesi, hakkının zayi olmaması ve üçüncüsü de toplumda adaletin teminidir. Bu üçü birbirini tamamlar. Bunların temin edildiğini gören veya yüzde seksen diyelim temin edildiğine emin olan vatandaş kitleleri asla devletin tenkit etmez ve ona karşı hiç beslemesiz ve çıkarları da tasvip etmez. Böylece devletin idaresinden hoşnut olmayanların sayısı azalır ve hoşnutsuzluklar hususunda kamuoyu oluşmaz. İşte bütün bu üç istekte özetlenen devletin millete karşı görevlerini yerine getirmesi nasıl mümkün olur ve gerçekleşir? Buna Farabi'nin devlet nazariyesine göre cevap vermek, insanları umutsuzluğa, hayal kırıklığına sürükler ve çareyi başka yerde ve şekilde aramaya itirler. Çünkü Farabi'nin fikri, zor anlaşılabilir veya hiç ulaşılamıyacak olan bir fikirdir. Ama Kuran'ı Kerim, insanların elinden tutmak üzere gökten yere inen bir kitap olduğu için, onun buhususta ameli, pratik ve yapılabilecek önerisinin değerini ve geçerliliğini gözler önüne sererek faydası üzerine düşünülmesini ister ve düşünürlere düşünme hürriyeti verir ve bu hususta insanlara imkân sağlanmasını tavsiye eder.

Kuran'ı Kerim'de başkanlıklar ve hele devlet başkanlığı için tavsiye edilen dört ilke ve niteliği özet bir şekilde gözden geçirmek faydalı olacaktır. Bu hususta birkaç ayet zikredelim.

1- "Müslümanların işleri aralarında danışma (şûra) iledir." (15)

2- "Doğrusu, Allah, size emanetleri (görevleri) ehline vermenizi,

3- "ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adalette hükmetmenizi emreder" (16)

4- "Yeryüzünde mevki ve güç verdiğimiz kimseler, namazı eda eder, zekatı verir, doğru bilineni emreder ve kötü bilineni yasak ederler" (17).

Bu ayeti kerimelerde başkan olan kimsenin dört özelliği zikredilmektedir. Burada kastedilen başkan devlet başkanıdır. Başkan denince ilk akla gelen odur. Devlet ve millet içinde ondan daha başta ve yüksek mevkide olan yoktur. Bütün başkanlıklar ondan başlar. Bunun için, bütün başkanlardan ilk sorumlu olan odur. Herkes onu örnek alır ve ona bakar. Onda aranan özel sıfatlar ve nitelikler daha net açık seçik ve belirli olacak ki, herkes ve her vatandaş onu iyi tanısin, görevinin ne olduğunu iyi bilsin. Bir vatandaş devlet başkanının ve onun seçtiği başkanların görevlerini iyi bilirse, kafasına iyi yerleştirirse, ona göre ondan ve başkalarından hareket ve davranış bekler ve onları gözletir, onları kendine örnek alır ve kendisi de onlar gibi hareket eder. İşte devlet ve devlette diğer işlerin başkanlarının her hangi bir vatandaşdan ve sokak adamından farklı bir takım özel sıfatları haiz olmalarının felsefesi ve hikmeti, örnek olmalarında ve alınmalarında yatmaktadır.

Şimdi bu ayeti kerimelerde ortaya konan devlet başkanının haiz olması gereken sıfatları tesbit edelim. Bu sıfatların, her türlü ve her mertebedeki emir ve ferman sahibi

her reise uygulanması gerekir. Ama bunu devlet başkanından başlatmak ve bütün sorumluluğu önce ona vermek ve sonra derece derece aşağıya doğru en küçük memura ve devlet dairesi kapıcısına kadar tevzi etmek vakıaya daha uygun ve tatbiki daha kolaydır. Ayeti kerimelerde dört özellik tesbit etmek yeterli derecede açıktır.

1- Devlet başkanının seçimle (Şûra) işbaşına gelmesi ana ilkedir. Bu seçimin dayandığı ana esas, insanın görüşünü ortaya koyma hakkını zorunlu olarak içermesidir ve gerçeği açıklamak gayesi güderek şaibesiz tenkit yöneltmeyi ihtiva etmesidir⁽¹⁸⁾. Yoksa, fikir danışma gerçekleşemez. O halde, danışmanın, gerçekten danışma olabilmesi için korkusuzca, endişesizce ve gerçeğe hizmet etmenin dışında hiçbir gaye ve korkusu olmayacaktır. Devlet başkanının seçimi hususunda İslam'da bazı değişik denemeler olmuştur. Hz. peygamber, öldüğünde Hz. Ebu Bekir'in nasıl bir gürültü ve münakaşa esnasında seçildiği bilinmektedir. Bu ilk deneme önemli idi. Çünkü, Araplarda bunun bir benzeri yoktu. Ama bu sistem (şûra) gelişmeden Hz. Ömer'in Ebu Bekir tarafından hususi danışması ile devlet başkanlığına getirilmesi denemesinden Hz. Ömer'in, seçtiği altı kişilik çok dar bir komite tarafından devlet başkanlığı (halifenin) seçilmesi denemesine geçilmiştir. Hz. Ali'nin seçilmesi de isyancıların desteklenmesi ile seçilmesine itiraz edilmemiştir. Hz. Ali'nin şehit edilmesi ile Muaviye'nin Hz. Ali'nin oğlu Hasan'la anlaşarak devlet başkanlığına ele geçiren sonra onu kırallık haline getirmesinin şûra (seçim) ile hiç alakası olmadığını şu kıssa daha iyi ortaya koyacaktır.

Ömer b. Abdulaziz'in⁽¹⁹⁾ halife olması şûra (halifeyi seçme) esasına dayanmamıştı. Bunun için Ömer b. Abdulaziz, kendisinin şurasız halife olmasının yanlış olduğunu bilerek, devlet başkanı olma sistemini değiştirmek istemiştir. Aslında kendisinin halife olması hem kendisine ve hem halka sorulmamıştı. Emevi oğullarından ondan başkası bulunmadığı ve dürüst bir kimse olduğu için vasiyetle halife oldu. Vasiyet okununca, camide halk onu alıp hilafet kürsüsüne zorla oturttu. Ama kendisi bundan memnun olmamıştı. Hemen yerinden kalkıp istifa ettiğini bildirmiş ve işi müslümanların oyuna (şurasına) yani tericine bırakmıştı. Yaptığı konuşmada şöyle dedi:

"Ey halk! kendi fikrim ve isteğim olmadan ve müslümanların fikri alınmadan (danışma olmadan) bu iş başıma geldi. Boyununuza olan biyatımı geri aldım (biatınızı size geri verdim). Kendinize ve işinize istediğiniz kimseyi seçin."

Müslümanlar, tek bir ağızdan "seni kendimiz ve işimiz için seçtik ve hepimiz sana razı olduk" dediler. Bunun üzerine o da halifeliği (devlet başkanlığını) kabul etti.⁽²⁰⁾

"Ömer b. Abdulaziz devlet başkanlığı nizamında veraset sistemini kaldırmaktaki niyetinde samimi olup onun hazırlıklarına başlamıştı ki Emeviler devlet başkanlığının ellerinden çıkacağından korktular ve onu zehirlediler ve böylece şûra (seçim) esasının başlamasını önlediler"⁽²¹⁾. Burada üç noktaya temas etmek istiyoruz.

a) Artık devlet başkanının seçimle (şûra) olması, İslamın getirdiği bir rejimdir. Ömer b. Abdulaziz de bunu

(15) Şûra, 28.

(16) Nisa, 58.

(17) Hac, 41.

(18) Bıstami Muhammed Sald, Mefhum Tecdid el-Din 50, Kuvvet 1984.

(19) Ömer b. Abdulaziz (681-720 M) Emevi Halifesi (717-720 M).

(20) Bıstami Muhammed Sald, adı geçen eser 52. (Mevdudi'nin el-Hilafet vel-Mulk, 124, el-Bidaye ven-Nihaye 9/212,213, Mevdu'di'nin Mücez Tarih Tecdid el-Din 58, eserlerinden naklen)

(21) Bıstami, aynı yer İbn Kesir, el-bidaye ven-Nihaye 9/187, Mevdu'di, Mücez Tarih Tecdid 69

fiili ve sözü ile teyid etmiştir. Veraset ve vesayet yoluyla olan devlet başkanlığının meşru ve doğru olmadığı belirtilmiştir. **Ömer b. Abdulaziz** vasiyet ile devlet başkanı olduğu halde, bunu meşru görmeyerek red etmiş ve istifasını vermiştir. Halkın istemesini tercih etmiş ve merkezde (Şam'da) olan halkın rızasını ve siçimini kafi görmüştür. Evet, o zaman imparatorlukta bütün vilayetlerin seçime katılma usulu henüz geliştirilmemişti. Bunun imkânsızlığı ve taşıdığı sakıncalar devletin başkansız kalması tehlikesi düşünülüyordu. Önemli husus, o zaman devlet başkanlığının ölünceye kadar devam etmiş olması da hesaba katılmalıdır. Çünkü ne zaman öleceği bilinmez ki seçim için (şura) millet ve devlet hazırlık yapmış olsun. Onun belli bir sürede olması ancak seçimle tayinlerde olursa da dört halifenin tayini bir nevi seçim sayıldığı için bile onlarda da belli bir müddet tayin edilmemişti.

b) Bistami Muhammed Sa'îd, bu konuyu ele aldığı ve devlet başkanlığının mutlak seçimle olması gerektiğini vurguladığı "*Mefhum Tecdid el-Din*" adlı eserini Suudi Arabistan'da, İmam Muhammed b. Saud Üniversitesinde tez olarak vermiş ve Kuveyt'te bastırılmıştır. Bu iki devlet de vesayet yoluyla gelen krallıkla idare edilmektedirler. Devlet başkanı olan kral seçimle iş başına gelmiş olmadığı halde seçimi gerçek devlet başkanlığının (halifeliğinin) ilk ana ilkesi olarak işlenmesi, onlarda bu derece dini bir fikir hürriyetinin bulunduğu delil sayılabilir. **Bistami**, aynı eserde gerçek devlet başkanlığının (halifeliğinin) otuz sene süreceğine ve sonra krallık olacağına, krallığı ilk başlatanın **Muaviye** olduğuna da yer vermektedir. Şu var ki otuz sene süren gerçek halifelik bittikten altmış yıl sonra **Ömer b. Abdulaziz**'in geçerli gerçek halife olduğunu (geçerli halife olmanın ilk şartı olan seçimle iş başına geldiğini) zikretmiştir. Bu olayın gerçek halifeliğinin otuz sene olarak rivayet edilen hadise zid düşeceğini müellif hesaba katmamış ve hadisin sahih olup olmadığını incelememiştir.

Devlet başkanlığı için Kur'an'a dayanarak mutlak gördüğü dört vasfın her zaman ve herkese şamil olacağını belirtmiş fakat bu dört şartın içinde Kureyş'ten olma koşulunu zikretmemiştir.

c) Gerçek halifelik (hilafet-i râşide) yani gerçek devlet başkanlığı seçimle (şura) olacağı böylece bilinmesi gerektiği halde, Türkiye içinde ve dışında bazı gayri kanuni dini grupların başkanları kendilerini halife tayin ederek müridlerine ve adamlarına ilan etmelerini dini bakımdan anlamak zordur. Böyle kendi başlarına gelin güvey olmaya kalkmaları nasıl olur? Ayrıca siyasi bir otorite olmadıkları ve bütün millet tarafından seçilmeleri gerektiği halde seçilmediklerini bilmiyorlar mı? Yoksa, isyancı bir grup teşkil edip ihtilal yaparak başa geçtikten sonra hayal ettikleri bir unvanı mı kullanmak istiyorlar. Tarihte bunun denemeleri yapıldı ama, hiçbiri muvaffak olamadı.

Evet, halife, yalnız devlet başkanlığı için kullanılmaz. Adamın oğluna kendi halifesi denmektedir (Veliyullah tabiri halifeliğinin ilk adıdır ve günümüzde de çok kullanılmaktadır). Tarikatlerde şeyhin yerine geçecek kimseye de halife deniyor. Ama şeyh ölünce yerine geçiyor, şeyh oluyor ve halifelik bitiyor. Bir şeyhin veya başkanın kendini halife tayin etmesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, halifeliğinin (devlet başkanlığının) dinde gerçek manasını ve halife, hilafet kelimelerinin kutsal bir manaları olmadığını bilmiyordur ve kendisinin o makamda olduğunu methederek adamlarına büyüklük taslıyordur. İkincisi,

halifeliğinin ne olduğunu bilmesine rağmen ve kendisinin de halife olma şartlarını haiz olmadığını farkındadır. Ama halkı aldatmak ve istismar etmek, dinini iyi bilmeyen halkın-halka, iyi dini terbiye vermeyen ve vermeme-ye azmedenler sorumludur suçlu onlardır- dini şuurunu şahsi çıkarı ve dünya menfaati için alet ediyordur. Bunların önüne ancak, gerçek dini bilgilerle geçilebilir. Cahil bir şey bilmediği için, duyduğunun doğru veya yanlış olacağını bilmez, ilim ortadan kalkınca da, bütün cahiller âlim kesilir.

2- Gerçekten devlet başkanının haiz olması gereken ikinci vasıf ve nitelik şudur. Emaneti yani devlet görevini ehil olana vermesidir. Bu birincisinin tatbikatıdır. Devlet işlerine kabiliyetli, bilgili, yetenekli ve iyi ahlaklı, dürüst olan kimseleri seçmesi ve getirmesi gerçek devlet başkanlığının ikinci şartıdır. Asla, dost, tanıdık, yakınlık ve akrabalık, grupçuluk ve partililik gibi mefhumlara devlet işlerine tayinlerde yer verilmemelidir. "Yok efendim insanın tanıdığını tayin etmesi doğrudur" demek, hatanın başıdır. Bu şekilde milleti aldatmaya gitmek adet haline getirilmemelidir. Birine söz verip sonra daha iltimaslı çıkınca ötekini meşru bir sebep olmadan kapı dışarı etmek terkarlanan yanlışlardır. Hele şahsiyetsiz, yeteneksiz, yağcı ve efendimci, doğruyu ve yanlış ayırd edemeyen, etse de söylemeyi huy edinmeyen kimseleri arayıp bulup iş başına getirmek devlet işlerinde felaketlerin en büyüğüdür. Hayatları boyunca bunları yapmayan ve bunlara göre hareket etmeyen kaç devlet adamı, bakan, müdür ve parlamenter gösterilebilir? Sonra emaneti yerine ve ehline vermenin en önemli bir manası da devletin parasıdır. Türkçemizde de emanet, para ve servet, kıymetli şey demektir. O halde devletin parasını doğru yollardan toplayacak ve gerektiği yerlere, meşru yerlere sarfedecektir. Hastanın tedavisi için ilaç ve makine, üniversite öğrencilerinin ve hocalarının kaynak eserleri yokken, milyonlarca döviz, içkiye verilmesi emanete hiyanet etmek olduğu için, böyle yapan biri, başkan olma vasfına aykırı hareket etmiş olur. Yanlış tayin etmiş veya kendisi yanlış yapmıştır. Bu, yukarıdaki ikinci rakamlı ayetin kapsamına girer. Memleketin ilerlemesi, kalkınması da ancak bu esasa göre hareket edecek devlet ve hükümetle mümkün olabileceğinden kimsenin şüphesi olduğunu sanmıyoruz. Pek çok kimse buru bildiği halde niye yapıyorlar sorusuna verilecek cevapların içinde en susturucusu şu olabilir. Öyle terbiye edilmemişlerdir. Küçükten öğretilerek terbiye görmek gerekir. Sonradan öğrenmek kâfi değildir. Bazı kimselerin dürüstlüğü aile terbiyelerine dayanıyor.

3- Adaletle hükmetmek:

Gerçekten devlet başkanı olmanın sıfatlarından biri ve üçüncüsü adil olmak ve insanlar arasında fark gözetmeden hükmetmektir. Yukarıda temas ettiğimiz gibi, bu sıfat en iyi ve mükemmel şekilde devlet başkanında bulunacak ve tecelli edecektir. Çünkü ondan diğer başkanlara ve devlette bulunan başkalarına sirayet edebilsin. Kaynak ve pınarbaşı devlet başkanıdır. Devletteki başkanlar, başbakanlardan diğer bakanlara kadar her görevli de bu sıfatların bulunması vazifelerinin gerçek sahibi ve yetkilisi olmasının sebebi ve ilkesidir. Onlar da adilâne ve adaletle hükmetmek mecburiyetindedirler. Kuran'ı Kerim, adaletle hükmetmeye dair bir çok ayeti ihtiva etmektedir. Bunlardan bir kaçını daha buraya almak, İslam'ın adaletle verdiği önemi ortaya koyar. Cenab-ı Hak, Hz. Muhammed'e diyor ki, ilan et ve de ki "aranızda adaletle hükmetmek üzere emrolundum"⁽²²⁾. Hz. peygamber-

(22) Şura 15.

re emir, önce devlet başkanına ve sonra her müslümana emir sayılır. Şu ayet ne kadar geniş ve derin manalıdır. İnsanı düşman olmaktan uzaklaştırıyor.

Düşman olsan bile, adaletle hükmedeceksin diyor. Adaletle hiç gölge düşürmemeye önem veriyor:

"Ey inananlar! Allah için (aşkına) adaleti gözeten önderler olun. Düşmanlıklarınız, size adaletsizlik cinayetini işletmesin. Adil olun, bu iyi kişilere daha çok yaraşır"⁽²³⁾.

Ayrıca her hafta cuma günleri hatiplerin minberde son sözleri "Allah adaletle emreder"⁽²⁴⁾ ayetidir.

Ama anlayan ve dinleyenler hiç denecek kadar azdır. Bu gibi emirleri en iyi anlayanlar, kendilerine zulmedilenler ve haksızlığa uğrayanlardır.

İki noktaya dikkat etmek gerekir. Birincisi adalet deyince insanın aklına Adalet Bakanlığına bağlı mahkemelerde savcı ve hâkimlerin adil davranmaları, ve hiç bir teşir altında kalmadan adilâne hükmetmeleri gelir. İlk anda bu doğrudur. Ama adaleti sırf mahkemelere bağlı saymak çok yanlıştır. İnsan her işinde adil olmalıdır. Devlet veya özel işlerde çalışması hatta kendi başına çalışması halinde bile adaletle iş görmek insanın en önde gelen vazifesidir. Bakkalın ölçüsünü doğru tutması, hocanın talebesine haksızlık etmemesi hep buna girer. Ama devlette başkan olursa, adaleti yerine getirme imkânı daha çok ve daha zor olduğu için zorluğuna göre mükâfaatı ve şerefi yüksektir.

Adalet, hiç bir fark gözetilmeden bütün insanlara eşit olarak uygulandığı ve eşit olarak uygulanma imkânı verildiği zaman, adalet olur. Hükümet veya devlet bazı kimselerin istifadesini gözeterek, bir veya bir kaç aylığına gümrükten mal geçirme izni vermesi toplum adaletine aykırıdır. Bu tam bir adaletsizlik örneği teşkil eder. Tarihten misal verelim. **Ömer b. Abdulaziz** fikir hürriyetine izin vermiş ve herkese düşüncesini söylemeye müsaade etmiştir. Haricilerin Emevîlere olan düşmanlığı belli idi ve çok savaş vermişlerdi. Buna rağmen onları çağırıp fikirlerini sordu. Tenkitlerini dinledi ve tartıştılar. Hariciler **Ömer b. Abdulaziz**'i krallığı ve devlet başkanlığı için vevaset sistemini kaldırmadığından dolayı tenkit etmişlerdi. Halife **Ömer b. Abdulaziz** bu tenkitlerini kabul etti ve vevaset sistemini kaldırmaya ve o hatayı düzeltmeye karar verdi⁽²⁵⁾. Ama yapamadı.

Yahya Gassani diyor ki: **Ömer b. Abdulaziz** beni Musul'a vali tayin etti. Musul'a geldiğimde halkın çoğunu hırsız ve yankesici gördüm **Ömer b. Abdulaziz**'e memleketin durumunu bildirdim ve insanları zan altında yakalayıp itham ederek terbiye mi edeyim, yoksa delile dayanarak mı onlara muamele edeyim diye sordum. Bana insanları delile dayanarak yakala, gelenek ve sünnet böyledir, doğruluk ve hak kendilerini ıslah etmezse, onlar hiç ıslah olmaz, diye yazdı. **Yahya** diyor ki Musul'dan ayrıldığım zaman, memleketlerin en iyi ıslah edilmiş, hırsızlığı ve yankesiciliği en az olanı Musul idi.

Horasan valisi **Cerrah oğlu Abdullah**, halife **Ömer b. Abdulaziz**'e şöyle yazmıştı: Horasan halkı çok kötü bir millettir. Bunları kılıç ve sopa ancak ıslah eder. Emirul müminin bana bunu yapmaya izin verir mi? **Ömer** şu cevabı verdi: Mektubunuzu aldım. Horasan halkının kötü olduğunu kılıç ve sopadan başka şeyin onları ıslah edemeyeceğini söylüyorsun. Yalan söylüyorsun. Onları adalet ve hakça muamele ıslah eder. Bunu yap"⁽²⁶⁾.

Kaç senedir memleketimizi allak bullak eden kanun-suz hareketlerde öğretmen, işçi ve öğrenci olaylarında acaba kabahatin küçük bir cüzü ve çok az yüzdesi idarecilerde ve idarecilerin derecelerine göre adaletsizliklerinde arandı mı? Bütün suç, yakalanan suçlularda arandı: zorla ve kanun baskısı ile bunlar, yola getirilmeye çalışıldı. Ama ne kadar yol alındı? Çünkü adaletle önem verilmedi. Bir kimseye kanunu doğru tatbik etmek adalet için yeterli olmaz. Herkes adaletle uymalı ve uygulanmalıdır. Bir yerde haksız milyonlar kazanılırken, ekmek parası bulamayan veya ekmek parasını kazanacak iş bulamayan varsa, o yerde adaletten bahsedilebilir mi? Adalet olmayan yerde huzur ve sükün nasıl temin edilir? Kanun, bir kimseye uygulanmakla adalet tahakkuk etmez. Herkese uygulanmalıdır, uygulanıyorsa kaldırılmalıdır. Adaletle hareket edilse de gene karışıklık çıkaracak kimse bulunabilir. Ama sayıları az ve hedefleri daha açık olarak ortaya çıkar ve kamuoyu onları sindirir ve maşruyetsizlikleri herkesce kabul edilir, kötü niyetleri ile onları millet yakalamış olur. Kamuoyu önemlidir. Suç işlemeyen ve işlemek niyetinde olmayan ve suç işleme- nin aleyhinde olan bir kimse, suçlunun ve yolsuzun suç işleme- ninin sebebini öğrendiği zaman, onun için ne yapsın? Mecburdur öyle yapmaya demesi, toplumda düzen ve adalet olmadığının alameti olup suçluların çoğalmasına bilmeden yardımcı olur. O suçluyu halkve kamuoyu suçlarsa o suçu işleyen pek ender kişi çıkar ve onları da kanun yakalar. İdaredeki başarısızlıkların küçük bir kısmındaki suç, adaleti tevzi eden başkanlarda aranır, hem adaletsizlik azalır ve hem suç işleyen azalır. İslam ideolojisi dinsizlikle bir memleketin yıkılmayacağını, ama zulümle ve adaletsizlikle yıkılacağını ilke olarak kabul eder. İslam kültürü dinsizliğin amansız düşmanı olduğu halde adaletli küfre yaşama hakkı tanıyor da adaletsiz imana bu hakkı tanımıyor. Demek, zulüm ve adaletsizlik küfürden kötüdür. Bunun için İslamın en büyük başkanı ile en küçük bir mukellefi asla adaletten ayrılamaz, ayrılırsa haklılığını kaybeder.

Adalet üzerinde çok konuşulmaktadır. Ama manası ve hayattaki işlere, olaylara ve meselelere uygulanmasına ait misaller verilmemektedir. Mesela, işçinin gerçek manada hakkını vermek adalettir. İşçinin de işini gerçekten iyi yapması adalettir. Memura gerektiği kadar-hakiki-maaşını vermek adalettir. Memurun da işini en iyi şekilde yapması adalettir. Yetkilinin ve amirin, işe en yetenekli ve ehliyetli kimseyi tayin etmesi adalet ve ona yardımcı olmak adaletle yardım etmektir. Firıncının ekmeğini kanunlara ve nizamlara göre iyi yapması adalettir. Belediye-lerin milletin malını, servetini yani milletten topladığı parayı en iyi şekilde ve millete en yararlı şekilde en önemlisini sıraya koyarak bütçesini düzenleyip uygulaması adalettir. İşlere en ehil olanları seçip alması ve onlara gereken ücreti vermesi adalettir. Hocanın vereceği dersleri iyi hazırlaması ve öğrenciyi iyi öğretmesi adalettir. Sevmediği ve hasım olduğu kimsenin hakkını vermesi adalettir. Yolda kanun ve tüzüklere göre araba sürmek ve yürümek adalettir. Görevi, işi ehline ve bilene vermek adalettir. Layık olmadığı bir mevkiye tayinini istememek adalettir. Adaletin yapılmasından ve uygulanmasından memnun olmak adalettir.

(23) Maide 8.

(24) Nahl 90.

(25) **Bıstami** aynı yer (İbn Kesir, el-Bidaye 9/L87)

(26) **Bıstami**, aynı eser 55 (el-Bidaye 9/207)

O halde adalet nedir? sorusuna verilecek cevap böyle misalleri. ortaya çıkmış oluyor. Ancak gene de bunun bir tanımını vermek ve bir kaide halinde onu anlatmak gerekiyor ki, bunların dışındaki meselelere ve olaylara şamil olması ve uygulanması kolay olsun.

Adalet, iki şey arasında dengeyi tam tutturmak ve kurmaktır. Görev ile görevli arasındaki denge, göreve en layık olanın getirilmesi adalettir. Sorumlulu ile yetki arasındaki denge adalettir. Bir işin gerçekte gereği ne ise ona göre o işi en iyi ve dengeli bir şekilde yapmak adalettir. Bir işi ve görevi en iyi şekilde kim yapacaksa ona vermek adalettir. İş ehline vermek, toplumu mesut edecek en esaslı adalettir. Adaletçiyi ve adil kimseyi sevmek adalettir. Bu hususta, dostluk, akrabalık, arkadaşlık, menfaatçılık ve yararcılık yapmamak, işin gereğine göre değil de, amirin şahsi ihtirasına göre hareket etmemek adalettir. Bu ister hükümet, ister parti, ister şirket, ister şahsi işlerde olsun, adalete bağlı kalmak en yüce bir vasıf ve insanın ulaşacağı en yüce bir mertebedir. Bu mertebeye ulaşan kimselerin yöneteceği millet ve toplumu saadete erer.

Alim ve düşünürler tarifleri yaparken çeşitli yöntemler kullanırlar. Bunlardan biri de bir kelimeyi ve kavramı zıddı ile yani ne olmadığı ile izah etmektir. Şimdi adaletin zıddı zulüm olur. Hakkın zıddı batıl, doğrunun zıddı yalan olduğu gibi.

Adaletin zıddı zulüm olunca zulüm de bir şeyi yerli yerinde yapmamak, gereğine göre yapmamak, hakka ve hukuka aykırı yapmaktır. Zulüm haksızlık ve zarardır, karanlıktır, uçurumdur. Zulüm, zalam kökünden gelir. Karanlık, yokluk, boşluk olduğu için zulümde dayanılacak hiçbir temel ve esas bulunmaz. Zulüm, uçuruma, yokluğa, helak etmeye ve olmaya götürür. Hem zulmedilene ve hem zulmedene zarar verir.

Mesela, zina yapmak zulümdür, içki içmek zulümdür, adam öldürmek zulümdür, hırsızlık yapmak zulümdür. Bunları yapan zalimdir. Görevini kötüye kullanmak zulümdür. Ehliyetsiz birine görev vermek zulümdür, mirlik yetkisini kullanarak veya amirlere nüfuzunu kullanarak devlet, hükümet, parti, kurum, şirket, resmi ve şahsi işlerde, yetenekli ve ehliyetli olanları -herhangi bir sebep uydurularsa uydurularsun-deyip ehliyetsiz ve yeteneksiz kimseleri tayin etmek zulümdür.

Dağavere, hile ve oyunbozanlıklarla ehliyetsiz dostunu, akrabasını, arkadaşını, haksızlıklar yaptırabileceği istediği haksızlıklara göre evirip çevirebileceği şahsiyetsiz, yeteneksiz, ehliyetsiz kimselere görev vermek zulümdür. Zalime, haksızlık yapana, yardımcı olmak, ona yağcılık yapmak, zulmünü beğenmek zulümdür. Zulmün ismini değiştirmek ve zulmü çıkarlara göre yorumlamak zulümdür. "Zulmedenlere gönül vermeyin. Eğer verirsiniz size de ateş değer ve bir kurtaranınız olmaz (Hud 113).

Bir işi gereğinin zıddına göre yapmak ve yapılmasına önayak olmak ve ona yardımcı olmak veya ona sevinmek zulümdür. Burada şu kaideleri her zaman göz önünde bulundurmak lazımdır:

1- Zalim olmak, zalim sıfatıyla damgalanmak için yurtdışı bir kısmını saydığımız zulümlerin hepsinin işleme gerekmez. Bunlardan ve benzerlerinden birini yapmak, zalim olmak, zalimlikle nitelenmek için yeterlidir.

2- Zulmün de tesir sahası vardır. Ona göre büyük zalim, küçük zalim, az zalim ve çok zalim olmakla zulmün derecesine göre, etki alanına göre zalim sıfatı artar, eksilir. Geniş sahayetli yerlere ehliyetsizleri tayin etmenin zulmü şüphesiz etki sahasına göre değişir. Aslında bir yere tayin edilen kişi, o yerin gerektirdiği işleri en iyi şekilde yapamayacağı için işini ve görevini layıkı ile yapma-

dığından zalimlik sıfatına layık olmaktan kendini kurtarmaz.

3- Zalimlik hem doğrudan fiilen yapılır hem de yapılan zulmün -ilaçların yan tesiri olduğu gibi- yan tesirleri de ilk zulme sebep olanlara hisseleri eksiltmeden sirayet eder.

4- Allah, peygamber adı ile namaz kılarak oruç tutup, tesbih çekerek sakal bırakmakla yapılan zulüm iki katıdır. Bu hem zalim olma fiilini işlemek hem de dinin kutsal kavramlarını oyun haline getirmek ve onları alet edip alay edilmelerine sebep olmaktadır.

5- Büyük İslam alim ve düşünürleri İslamın getirdiği adalet kavramını ve zulmün yıkıcılığını çok iyi anlamışlar ki, kafirin adilane idaresini zalim müslümanın- namaz kılan, sakal bırakan, tesbih çeken, oruç tutan olsa da- idaresinde tercih etmişlerdir, yani namaz kılan bir zalim başkan olacağına, kafir olan bir adil kimsenin başkan olmasını daha doğru bulmuşlardır. Bu, zulümden ne kadar yıldıklarını ve adalete ne kadar muhtaç olduklarını en çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

6- Bir haksızlığı ve zulmü işleyen, ona yardım eden ve sebep olan ile onu gönlünden hoş karşılayan kimselerin arasında zulüm sıfatı bölüşülmez. Herbiri zulmün yapılmasına, meydana gelmesine etkisi olduğu kadar zalimlik sıfatına çarpılır.

Artık bundan sonra, herkes aklını başına almalı zalim mi olmak, zalime yardımcı mı olmak ve zalimden yana mı olmak istiyor ya da adalete yardım etmek ve adaletten yana mı olmak istiyor, kendi karar versin ve ona göre neticesini beklesin.

İşte bir milletin saadeti veya bedbahtlığı bu tercihi yapacak eğitimine bağlıdır.

4- İyiyi emretmek ve kötüyü yasaklamak devlet başkanının dördüncü sıfatı olup her zaman iyi olanı, doğru olanı araştırarak, onu tavsiye ve emrecek ve yapılmasını temin edecek. Kötü, zararlı olan şeyi de yasaklayacak ve yapılmasını önleyecek, yapılmasının önüne geçecek yapanları cezalandıracak. Aslında bu, her devletin uyduğu bir ilke olduğu gibi devlet kurmanın felsefesini de bu ilke teşkil etmektedir. Yalnız burada gerçeklik ve doğruluk açısından gözönünde bulundurulması gereken husus, kanunları, adalete, gerçeğe, vakiyaya uygun bir şekilde vazetmek sonra onları iyi, yansız ve tarafsız bir surette uygulamakta titizlik gösterilmesidir. Bu iyi ve kötü ilkesini daha iyi takip edebilmek için, devletin en önemli işi halkı iyi öğretilmiş ve eğitmişidir. Bunu ne kadar iyi yaparsa, iş o kadar kolay ve rahat olduğu gibi millet de suç işlemekle mutlu olur.

İNSANIN EĞİTİMİ

Kâinata bütün varlıklar, cinslerine göre terbiye edilmektedir. Cansız maddi varlıklar bile terbiye edilebilir. Taşlar çeşitlerine göre güzel terbiye edilip evler, köşkler, duvarlar, biblolar, heykeller vesaire yapılmaktadır. Ke-reste de öyledir. İstenilen terbiyeyi alan var, işe yaramayan var. Bu cansız varlıklar, varlıkların en alt derecesidir. Bunlardan bir üstün derecede bitkiler alemi, canlı varlıklar başlamaktadır. Bunlar daha çok terbiyeye müsaittir. Bütün ziraat ilmi, bunlara ait olup, onların nasıl yetiştirilmesi ve terbiye edilmesi gerektiğini öğretir. Biz de gözümüzde bu yetiştirmenin tesirini, zirai varlıkların nasıl istenilen şekilde ve gayeye göre yetiştirildiğini görüyoruz. Hayvanlar da eğitime ve terbiyeye tabi tutulunca nelerin meydana geldiğini müşahade ediyoruz.

İslam dinine göre öğretilmemiş bir köpek av tutarsa o av yenmez. Ama köpeğe nasıl av tutacağı öğretilirse o av yenir. Burada görülüyor ki ilim köpeğe bile tesir ediyor. Terbiye edilmemiş bir köpeğin avı haram ve terbiye edilmiş bir köpeğin avı helal olur. İlim köpekte haramı helale kalbediyor (çeviriyor). İnsanda ne yaptığını görmeli ve ne yapacağını düşünmelidir.

Canlı ve maddi varlıkların en üst seviyesi ve derecesi olan insana gelince, o yüce Allah'ın vekili (halifesi) olduğu için, Allah'ın sanatlarında ve işlerinden onda da var. Allah yeryüzünün imarını ona verdiği için, bu imara gerekli bilgiler ve sanatları öğrenme kabiliyeti de vermiştir ve onu öğretmiştir de. Yukarıda saydığımız cansız varlıklara, canlı bitki ve hayvanlara terbiye veren, onları eğiten insandır. Canlı varlıklar, bitkiler ve hayvanlar, buldukları tabii ortamın ve iklim şartlarının dışına çıkamazlar. Bir bitki etrafındaki iyi veya kötü şartlara tabii bir şekilde uymak zorundadır, onları değiştiremez. Hayvan da öyledir. Yalnız insan, onların yerlerini, yurtlarını, iklimlerini ve tabii ortamlarını tabii ana karakterini istikametini bozmayacak şekilde değiştirebilir ve onlara istediği terbiyeyi verir ve istediği biçimde onları yetiştirir. İnsan diğer varlıklar terbiye eden yegane varlıktır.

Bunun dışında, insan kendini de terbiye eder. Kendini istediği şekilde yetiştirir. Hayat tarzını, yaşamasını, giyim, kuşamını, oturup kalkmasını değiştirir. Bilmediğini öğrenir ve hoşuna giden şeyi tekrar eder kendini ona alıştırtır ve isterse onu da değiştirir. Yalnız insanın bu öğrenmesi ve kendini terbiye etmesi ve bir şeye kendini alıştırması insanın bir aralık hoşuna gitse de bir zaman sonra onun başına getireceği felaketi ve kötülüğü tek başına önceden görüp düşünemez ve düşünmemiş olabilir. Bunun için insanın da tek başına değil, diğer insanlarla bir araya gelerek, işlerini, öğrenimlerini, terbiyelerini hangi yönde ve gayeye yönelik yapacaklarını düşünmeleri gerekir. İnsanoğluna bunu yapacak akıl ve mantık verildiği gibi ayrıca Allah, özel bazı insanlara vahiy yahut ilham veya üstün bir kabiliyet vererek, aklın maddi, ruhi ve yanlış terbiyenin tesirinde kalarak yapacağı birtakım yanlışlıklardan korunmasını sağlamıştır. Bunların hepsi, insan tabiatına uygun ve gücü altında olan tavsiyeleri ihtiva etmektedir. Bu suretle Allah'ın insana verdiği vekalet (Halifelik-dünyayı imar) vazifesini daha iyi yapma imkanı teminat altına alınmış oldu.

İnsan hem başkasını ve hem kendini terbiye edecek ehliyet ve kabiliyettir. Elbette bu ikisini yaptığı zaman, bir gayesi vardır ve o gayeye göre başka varlıklara vekende terbiye vermektedir. Ne varki, her varlığın terbiyesi ve kullanılmasında güdülen gaye o varlığın tabiatına ve mahiyetine uygun olmalıdır. Eğer, ona verilen istikamet onun tabiatının dışına çıkacak olursa, onu kontrol etmek ve istenilen gayeye yönelmek çok zor olur. Varlıkları, en kolay şekilde terbiye edip kontrol etmek ve onları yönetmek, tabiatlarına uygun ve mahiyetleri çerçevesinde ve istikametinde olursa gerçekleşir ve bir sakınca ve tehlike doğurmaz. Onları tabiatları çerçevesinden ve istikametinden çıkaracak bir terbiye ve işlem, büyük felakete sebep olabilir ve onları terbiye eden insan bu felaketlerin kurbanı olabilir. Atom ve hidrojen bombaları ve Rusya'daki Çernobil yangını bunun en canlı misali olabilir. İşte insanın bilgisinin eksik olması, varlıkların mahiyet ve tabiatlarının çerçeve ve gayelerinin tam bilinmemesi, insanı hatalara sürüklemekte ve yanlış terbiye vermesine sebep olmaktadır.

İnsanın yeryüzündeki başka varlıkları terbiye edip onları arzusuna uygun hale getirirken tabiatlarına ve mahiyetlerine aykırı verdiği terbiyenin zararını görmekte-dir. Bunun için kendini de terbiye ederken, kendi mahiyet ve tabiatına aykırı bir terbiyeye gitmemelidir. Kendini tabiatı-

na aykırı bir terbiye ve eğitime tabi tutarsa felakete karşılaşabilir. Sonra kendini kolay kurtaramaz. Bunun için, insan kendini terbiye ederken, önce tabiatını ve mahiyetini ve bunların çerçeve ve gayesini iyi tesbit etmek zorundadır ki, yaptığı eğitim, geri tepmesin ve tehlike yaratmasın.

Burada diğer varlıkların tabiatları ile insan tabiatı arasındaki farka dikkat etmek lazımdır. İnsan, diğer varlıklarla maddi, canlı veya cansız bir cisim olmakta iştirak etmekte ve aralarında birleştikleri ortak vasıflar bulunmaktadır. Bu maddi varlık vasıflarına göre insanın yaratılış gayesini ve mahiyetini tayin etmek yanlış olur. Çünkü, insanın, bütün bu maddi vasıflarının yanında bir de sosyal vasıfları vardır ki, asıl insanı diğer varlıklardan ayırıp insan yapan bunlardır. Bu sosyal vasıfların temeli akla ve ruha dayanır. İnsanın tabiatını, yaratılış gayesini, çerçevesini hem maddi, hem akli, ruhi bakımdan hareket ederek mahiyetine göre tayin ve tesbit etmek ve ona göre insanı terbiye etmek lazımdır. Yoksa, insanın bu ikili veya üçlü (madde-ruh-akıl) tabiatına aykırı ve zıd bir şekilde terbiye edilmesi insanın kendisini ve oluşturduğu toplumu felakete sürükler. Bunun sosyal, siyasi, iktisadi vs. terbiyevi olaylarda misali gözler önündedir. Aids hastalığının sebebinin kadın erkek ilişkilerinin tabii seyrinin dışına taşınmasında aranmalıdır. Kadın ve erkeğe kendi tabiatlarına uygun terbiye verilseydi aralarındaki ilişkiler tabii şekilde cereyan etseydi, bu hastalık ortaya çıkmazdı. Yaratılış gayesine aykırı bir eğitimin sonucu felaketlere sebep oluyor. Biz burada insanların hangi esaslara göre terbiye edilmesi gerektiğini ve mahiyetinin ne olduğunu, hangi eğitim sisteminde ne gibi hataların ve doğruların bulunduğunu ele alacak değiliz. Ancak üzerinde durmak istediğimiz husus, insanın öğretimi ve eğitiminin önemi-dir. Bunlarda da yanlış yapılabilir. Terbiye denince mutlaka doğrusu akla gelirse de, yanlış terbiyenin de olacağını hesaba katıp yanlışından sakınmak gerektiğini, terbiyenin doğruluğunu garanti altına alabilmek için insanın maddi, ruhi mahiyet ve tabiatını ve yaratılış gayesini tesbit ettikten sonra ona göre terbiyesine geçilmesinin doğru olacağına dikkati çekmek istiyoruz.

DEVLETİN GÖREVİ

Asırlardan beri devlet her şeyi yapmayı üzerine almış ve böylece kendi otoritesini garantilemiştir. Millet de buna almış ve şimdi her şeyi devletten beklemektedir. O halde her şeyden öğretim, eğitim, iktisat, ticaret, sanayi, idare, ahlak, ilerleme, gerileme, su, elektrik, yol, ekme, iş vesairenden hep hükümet ve devleti sorumlu tutmaktadır. İşte yukarıda değindiğimiz gibi, devlet bütün bunları çok iyi ve güzel yapabilir. Bir şartla o da millete küçükten büyüğe kadar "iyi" ve "kötü" yü öğretmesi ve ona göre milleti eğitmesidir. İyi'nin nasıl bilineceği, ölçüsü, derecesi öğretilirse, evde, okulda, sokakta ve devlet müesseselerinde aynı öğretim ve eğitime yer verilirse, işler yürütülürse böyle olan bir toplumun ve milletin idaresi kolay, hükümranlılığı güçlü ve mutluluğu yerinde olur.

Böylece devlet, heran ve her dakika şu iyidir ve şu kötüdür demeye muhtaç olmayacaktır. Millet, iyinin, kötünün ne olduğunu bilecek ve ona göre hareket edecektir. Yanlış yapacak olanları, devlet uyuracak ve onlara mani olacaktır. Bunlar çok az olacağı için devlet onları kolayca yola getirecektir. Netice olarak, devlet başkanının da önem vereceği bu terbiye ile bütün başkanlar ve devlette yetkili kişiler bu sıfatlara sahip olarak kendiliklerinden işlerinde iyi çalışmalarını temin ederler. Yoksa her işte devlet başka-

nından veya başbakanından yahut ilgili bakandan, başkandan gelen emre göre hareket etmek, emir gelmezse olduğu gibi donup durmak ve milleti böyle yapmaya alıştırmak, doğru olmaz. Maalesef partiler ve partililer devlet görevlilerini o hala getirmişlerdir ki partiden ve partiliden emir gelmezse, kanuni işler dondurulabilmektedir. Ben, dedim de oldu, ben yaptım desin diye propagandaya meydan vermek için böyle davranmak yanlış, kanun ve devlet otoritesine aykırıdır.

Sanki, bunları tekrara ne hacet vardır? Zaten bunlar yapılıyor, demek doğru değildir. Bunların yapıldığı ve hatta doğru dürüst yapıldığı görülse bile ki-şüphelidir-bunları söylemeye ve tekrarlamaya gene de ihtiyaç vardır. Çünkü tekrarlamak eğitimin ana ilkesidir. Bunu hayattımda çok tacrübe ettim. Çok iyi bildiğim bir şeyi rasgele ve tesadüfen veya herhangi bir sebeple tekrar okuduğum, veya duyduğum zaman, bana önceki bilgimden daha çok tesir etti. Bana, yanıldığımı veya doğru yaptığımı fiili olarak görmek ve tekrar öğrenmek fırsatı vermiştir. Bazan da sanki ilk defa öğreniyor olduğumu gördüm.

Bunun için, büyük terbiyeciler, önemli gördükleri terbiyevi kaide, söz ve deyimleri zaman zaman tekrarlamasının gerektiğini vurgulamışlardır. Kuran'ı Kerim de bunu bir emir ve tavsiye olarak bildirmiş "Hatırlar, hatırlatma inanılara fayda verir" (27) demiştir. İnsanın bildiği bir şeyi hatırlatması, gerçeği ve iyiyi öğrenme peşinde ve gayesinde olduğu vakit, çok istifade eder. Bunun sebebi, iman edenin, işinde, gücünde emniyet telkin edeceği, işini iyi ve emniyet içinde yapacağı başkasına da bu emniyeti temin edeceği inancında ve gayesinde olmasıdır. İnanan her mümin böyledir ve böyle olmak zorundadır. Yoksa iman sıfatına hak kazanmış sayılmaz.

Ne var ki milleti eğitmenin ve şuurlandırmanın gerektiğini herkes bilir ve kabul eder. Ama biz de burada bunun bir kaç kaidesine temas edeceğiz.

1- Önce kanunlar ve tüzükler halkın anlayacağı dilde çok basılmalıdır. Belki bunu, Resmî Gazeteyi çok basmak ve dağıtmak suretiyle sağlamak mümkündür. Ayrıca, yürürlükte olan kanunlar, hükümet çokça basmalı ve aşgari fiyatla satmalıdır.

2- Her vatandaş, kendi mesleği ile ilgili kanun ve tüzük maddelerini öğrenmesi gerektiğine kâni olmalıdır. Herkes, kanunun derin manasını ve felsefesini bilmeye mecbur değildir. Ama kendini çok yakından ilgilendiren önemli maddeleri öğrenmelidir. Bunu yapabilir. İşlerini kanuna karşı olarak başarmak ve halletmek değil, kanuna uygun olarak çözmeye alıştırmalıdır. Burada önce kanun uygulayıcılarının eğitilmesi gerektiği kendiliğinden zorunluluk kazanıyor.

3- Her vatandaş, kendi hakkını arama alışkanlığına ve hürriyetine kavuşturulmalı ve ona kolaylık gösterilmelidir. Böylece kanunların otoritesi ve devlet otoritesi sağlanmış ve vatandaşın hakkı korunmuş olur. Vatandaş, haklı olduğu halde, haksızlığa uğramaz. Vatandaş, başkasının, hem haksızlığa uğramamasına ve hem haksızlık yapmamasına dikkat etmeli, bunun vatandaşlık vazifesi ve iyi insan olma sıfatı olduğunu kabullenmelidir. Bu ise, kanunları bilmeye ve uygulamaya bağlıdır.

4- Eğer kanun maddeleri, vatandaşa hizmet etmiyorsa, vatandaşın onların değişmesini isteme hakkı tanınmalı ve bunun yolu gösterilmelidir. Vatandaş hükümete ve devlete saygılıdır ve ondan korkmaktadır. Vatandaş bir şeyin düzelmesini istemesinde korkutulmamalı ve yıldırılmamalıdır. Yaptığı hatalar bilgisizliğinden ve korkusundan olup şaşkın olabilir. Yaptığı yanlış muameleler münasip bir şekilde düzeltilmelidir. Bu, şüphesiz yanlışın çedidine ve derecesine göre gerekli kanunlar müvacesinde yapılır.

(27) Zariyat Suresi 55.

5- Vatandaş, partisiz iken, partilere yönettiği tenkitleri, bir partiye girdikten sonra da bu tenkitlerini yalnız muhalif partilere hasretmeyip kendi partisini de endişesizce ve korkusuzca tenkit etme terbiye ve alışkanlığını kazanmalıdır. Memleketin mukadderatına, devlete ve hükümete hâkim olan iktidar ve muhalif partileri susturmanın önüne böyle geçilebilir. Parti disiplini deyip partilileri susturmanın önüne böyle geçilebilir. Ölçü, daima doğru ve iyiyi gözönünde bulundurmak olmalıdır. Bu, millete küçükten verilen terbiyenin neticesi ve meyvesidir.

6- Vatandaş, iyi'yi kötü'yü iyi öğrenmiş, ona uymayı şahsiyetine yerleştirmiş ve ona alışmışsa, bütün partilere, gruplara ve insanlara karşı davranışını, daima iyi kötü değer ölçülerini göz önünde bulundurarak ortaya koyar ve ona göre hareket eder. Her sözünde ve işinde, o işi iyi ve kötü ölçüsüne vurur. Vurmadığı zaman yanlışını kabul eder anlar. Seçimlerde vatandaş, bir oyu ile milletin ve devletin mukadderatına hâkim olacağını bilmeli ve hükümetin yapacağı bütün işlerden kendisine de sorumluluk payı düştüğünü düşünmelidir. İyi ve kötü işlerden Allah katında sorumlu olduğunu aklından çıkarmamalıdır. Tabii Allaha inanıyorsa, böyle hareket eder. Çünkü, onların yapılmasına kendisi sebep olmuştur. Günahına ortak ve sevabına da ortak olacaktır. Ama, bunu gerçekten düşünerek ve vicdanında mühakeme ederek karara bağlamalıdır. Yoksa kendisini aldatması ve başkasının sözüne aldanması, kendini kurtarmaz. İşte millet iyi'yi, kötü'yü bilir, ayırd eder ona göre hareket ederse, her zaman başı dik ve ileri memleketlerin önünde yürür. Milletlin bilinçlenmesi, tek tarafa yamanması ve tek ideolojiye kayması olmayıp iyinin iyi olduğunu bilecek ve kötü'nün kötü olduğunu bilecek ve ona göre bilerek hareket edecektir. Yanılmışsa yanılmasını kolayca kabul eder ve kendini düzeltir.

7- Gerçeği ve doğruyu bırakıp partiyi tutmak iptidailikten başka nedir? İnsan, doğru ve iyi olanı tutmakla sorumludur. Parti bir zaman iyi iş yapmışsa, onu tutan bir insan, her zaman onu tutmak mecburiyetinde değildir. Yanlışlığını görmüşse onu düzeltmiyorsa, onu tutması artık düşünülemez. Böyle hareket eden hakkı ve iyiyi kavramayan ve onu tutup kaldırmayı kendine huy edinmeyen kimse, iptidai, yetişmemiş, iyi ve kötüyü ayırdedemiyen kimse sığına girer. Diplomalı olması onu bu vasıflardan kurtaramıyorsa, böyle niteleneceğini bilmesi bile yeterli bir uyardır. Daima iyiyi, doğruyu, hakkı gözetmeli ve onu tutmalıdır. İslam dini, bunu şu şekilde kaidelendirmiştir. Hak ve hikmet, insanın yitirmiş olduğu öz malıdır. Bulduğu yerde onu tutar, alır. Onun yeri yurdu ve zamanı olmaz. Hakka, doğruya bağlı olmak, şereflerin en büyüğü ve insana en çok yakışan sıfattır.

8- İyiyi gaye edinmemiş ve onu mutlak surette hayatına mal etmemiş kimse, girdiği ve intisap ettiği gurup ve partinin iyisini kötüsünden ayırmayıp kendi çıkarını ölçü alır, kendi çıkarı çıkmaza girerse isyan eder. Doğru insan, her zaman eğriye isyan eder. İnsanda iyi ve kötü kavramı varsa, biraz onları birbirinden ayırdediyorsa, ki bu, her insanda, öğretim ve eğitim görmese bile doğuştan bulunur, onun meydana getireceği gurup ve parti de doğru ve iyiyi yönelik olur. Burada fiili duruma ışık tutmak istiyoruz. Yoksa, en kötü ve şer guruplar bile kendilerini insana iyi hizmet verme peşinde ve sözünde olduklarını iddia ve propaganda ederler. Yapılan işlere bakıp o işlerin iyi veya kötü olmasını doğru ve tarafsız olarak değerlendirmenin, tayin ve tesbit etmenin gerektiğini ve sonra iyi tarafı tutmanın doğru olduğunu tekrarlamak istiyoruz. Kimsenin sözüne değil, fiiline bakmayı ve fiilindeki gayeyi-hesaba katmayı tavsiye ediyoruz. Söze bakmakta çok aldanılmıştır. Artık

aldanma zamanı geçmiş olmalıdır. Hz. Peygamber, "müslüman bir defa aldanır, iki defa aldanmaz", demiştir. Bir çok defa aldanan müslümanda hayır yoktur, onun müslümanlıktan nasibi aldanmama zekasına göredir. Bunun için her seçimde insan Alah katında sorumluluğu düşünerek hareket etmesi gerektiğini hatırlayıp daha sonraki oyunu başka birine verebilmelidir. Bu tutum onun şahsiyetinin ve dürüstlüğünün alametidir.

9- İdarede ve hükümet tasarruflarında yaygın olan yanlış bir tutum da şudur. Bir amir ve üst makamdaki zat, bir tasarrufundan dolayı şikâyet edildiği zaman, iki yol takip edildiği yaygındır. Şikâyet, şikâyet edilene gönderilir ve o da şikâyet edenin hesabını görür. Bir daha kim şikâyet edebilir? Veya şikâyet edilene sorulur. onun verdiği cevap ile iktifa edilir. Hiç kimseye şikâyet edenin kanunu hakkının korunması ve verilmesi gibi sıkı takip edilen bir emir verilmez. İş gene şikâyet edilenin takdirine ve kanunu anlamasına terk edilir. Böylece idarecilerin ve üstlerin haksız muamelelerinin önüne geçilmez olur ve huzursuzluk artar gider. Sonra kabahat gene şikâyet edene yüklenir. Bu, memurlarda genellikle böyle olup ancak istisnalarının başka sebepleri üzerinde durmak lazımdır. Halkın şikâyeti de bu metoda göre işlem görür. Şikâyetlere gerekli önemi vermeyen ve idarede yapılan hataları düzeltmeyen bir idare başarılı ve adaletli sayılmaz. Sonra, üstlerin başların ve başkanların eksik ve yanlış olan "bize bildirilsin; önüne geçelim ve düzeltelim" demeleri de inandırıcılığını çoktan yitirmiş durumdadır. Öyle dedikleri halde düzeltmezler ve hatalarının doğru olduğunu savunurlar. Savunmalarına, karşı tarafın bir savunması olmaz ve sözü kesilir. İşte bunları sözle değil, fiilen yapmak adaletin temini, hakların verilmesi, doğrunun gerçekleştirilmesi için mecburi, şerefli görev kabul edilirse çok şey düzelir ve yoluna girer. Bazan da alt görevli iş yapmaz veya yapamaz, kabiliyetsiz olur. Üstten biri onu tutarsa elbette yola getirilemez, şikâyet edilen kimsenin, mutlaka görevinden alınması gerekmez, yaptığı yanlışlığı düzeltir ve iş biter. Kanuni bir hakkı vermiyorsa onu verir, kanuna uygun bir işlemlerle ilgili ise onu düzeltir.

10-- Siyasiler ve İdareciler gibi her müessese sahibi ve patronu her memur, her işçi, tümü ile herkes ve her fert, iki şeyi göz önünde bulundurarak hareket etmek. İş yapmakla yükümlü ve mükellef olduğunu bilmelidir.

11- İnsanlar, değişik kabiliyette ve anlayıştadır. Her insanın arzusu, hayattaki isteği diğerininkine uymaz. İnsanın istediğine ulaşması için çalışması ve çabalaması gerekir. Eğer kendi arzusuna ulaşamıyorsa, doğru çalışmıyor demek olur. Başkalarının oyunla ve hile ile elde ettikleri başarıları örnek almamalıdır. Bu gibileri toplum bilmekte, onları tenkit etmekte ve yermektedir. Kendileri de bunu bildikleri için ehliyetsizliklerini örtbas etmeğe çalışırlar. İşte bu onların şahsiyetlerinin tekemmül etmediğinin alameti sayılır. O halde insan, hangi meslek olursa olsun, iyi öğrenmeli ve iyi yapmalıdır. Her mesleğin şahsiyeti, onu şahsiyeti tüm olan insanların onu ifa etmesine bağlıdır. İnsanlar kendilerini iyi yetiştirmeleri lazımdır. Bunlar, kimseye boyun eğmez ve kul olmazlar.

12- İnsan, her şeyi bilemeyeceğini de bilmelidir. Her şeyi bilmemesi, kendisini aşağılık duygusuna kaptırmamalıdır. Her şeyi bilemeyecek diye hiç bir şey öğrenmemek de insana yakışan bir sıfat değildir. Bilebileceği işteğine ve kabiliyetine göre şeyler vardır. Onları bilmekte görevlidir. Onları iyi bilmekte şahsiyeti teşekkül eder.. Her şeyi bilememesi kendisinde bir eksiklik sayılmayacağı, her gün yeni bir şey öğrenme kabiliyetinde olduğunu ve öğrenerek her zaman kendisini yetiştireceğini, yeni bir göreve geldiği zaman, bir acemilik çekmesinin normal olduğunu bilmekte aşağılık duygusundan ve onun olumsuz

etkilerinden kurtulabilir.

Mesela hangi şekilde olursa olsun, kendi imkân ve bilgisinin üstünde veya ihtisasının dışında bir mevkiye gelen kimse, bilgisi ve görevi ile arasında olan açıklığı, aşağılık duygusuna kapılmadan, bilgisi ve görgüsünü artırarak, ehline sorarak, onlara kıymet verip onlardan istifade ederek kapatabilir. Ama, görevi ile kendi bilgisi arasındaki boşluğu, aşağılık duygusuna kapılarak büyüklük taslamak, başkalarına üstten bakma, suratını ekşitemek, kendisini ilgilendirmeyen her küçük işe burnunu sokarak bilgiçlik taslamak, ehliyetli ve bilgili kimseleri yanına yaklaştırmamak suretiyle kendini mevkinin tam sahibi ve ehli olduğunu göstermeğe kalkmak, en kötü yol olduğu gibi başarısızlığın da başıdır. Ama bu kişiler bütün başarısızlıklarını başarı göstermeye çok hünerlidirler. Böylece üstlerini aldatır ve astlarını huzursuz yaparlar. Bunun ıslahı için aşağılık duygusunu insanlara yendirmek lazımdır. Bu da bu duygunun üstesinden gelecek eğitimi vermekle gerçekleşir.

Geri kalmış memleketlerin hâkim belirtilerinden biri âmirlerin yani vazife veren ve tayin işlerini ellerinde tutanların ehliyetli kimseleri gerekli yerlere tayin etmemeleridir. Kuran dilinde buna emanetleri ehline vermeme denir ki bu hususta Kuran'ın ciddi emri ve Hz. peygamber'in uyarıcı işareti, tebliği vardır. Kuran'a ve İslam'a inandıkları bilinen ve kendilerini müslümanlığa bağlı olarak tanıtan ve propaganda yapanların Yüce Allah'ın bu emrine sanki kasden karşı çıkmaya kararları vardır. Emanetleri ve vazifeleri ehillerine vermeme hususunda yarış içindedirler. Tesadüfen ehil bir kimseye vazife verilmiş ise, o, ehil olduğundan değil, ehil olmayanların tayinlerinde gözetilen şartlarında onda bulunduğundan tayin edilmiş oluyor. Bu tutum geri kalmışlığın alameti farikası olduğu gibi bir netice değil, aynı zamanda geri kalmanın ana sebebidir. Çünkü Hz. Peygamber "vazifeler (emanet) ehline verilmeyen zaman kıyamet saatini bekleyin" demiştir ki kıyamet, milletin ve toplumun gerilemesi, yıkılması ve başına büyük felaketin gelmesi saatidir. Bu, müslümanlara hem Allahın hem peygamberin buyruklarıdır. Tabii, gerçekten inanıyorlarsa.

Burada Kuran'la ilgili bir sosyal kanunu izah etmek gerekmektedir. Kuran'daki ayetler, buyruklar ve yasaklar, bazan hüküm ifade eder, bazan hem hüküm ifade eder, hem bir kanunu anlatır. "Emanetleri ehline verin" (Nisa 59) ayeti de önce bir sosyal kanunu koyuyor. Bu kanun, bütün beşeriyete hitap eder, Onun için, Kuran'a insanın inanmasının her millet ve toplum bu kanuna uymak zorundadır. Uymazsa, Allah'ın bu sosyal kanunu onun da sonunun geldiğini ifade eder. Uyanların varlığı ve refahı devam eder. Müslümanların, -avamı ulaşması da dahil- çoğunun anlamadığı bu gibi kanunların Kuran'daki lafzlarına inandıklarını ağızları ile söylemelerinin kâfi geldiğine inanır ve ona göre kendilerini müslüman sanırlar. İslam'da Allah ve Peygamber tabirleri, bütün insanları ilgilendiren günümüzde kamu yararı ve hakları deyimleri yerine geçer ve kendilerini müslüman ilan edenlerin guruplarını aşar. Onlar genel insanlığın kanunlarıdır. Müslümanlar, İslam'ın, insanlara şamil bu genel kanunlarınınasırta çevirdikleri için, sırtları yerden kalkmıyor. Aslında, derinliğine İslam kültürüne vakıf olmayanların sandığı gibi bunlar, İslam'ın bir din olarak getirdiği dini kanunlar değildir. Bunlar Allah'ın insanlığınu yarattığı esnada onun tabiatına ve sosyal hayatının düzenine dair koymuş olduğu kanunların önemlilerinin Kuran'da zikredilerek insanlara maksat ve gayeleri gösterilerek hatırlanmış olmasından başka bir şey değildir. Tarafgir olmayan ve daha önce bir fikre saplanmayan akli selim sahibi bir kimse bunları sı-

kını çekmeden anlar ve kabul eder ve bir çoğunu da kendi akli ve şahsi tecrübesi ile keşfedip anlayabilir. Zaten İslam, insanın bu keşif ve anlama yeteneğini gözönünde bulundurarak ona hitap eder. Bu kanunlara yanlış uyulduğu zaman hasıl olacak kötü neticeleri ve doğru uyguladıkları zaman elde edecekleri saadeti bildirir. Din olarak İslam'ın getirdiği ve insanı öldükten sonraki endişe ve sıkıntıdan kurtaran tebliği, dünyadan elde edilen bir saadetin öldükten sonra da daha iyi şekilde devam edeceğini haber vermesidir.

İyi idareci, milletin arzusuna göre milleti idare eden olarak kabul edilmesi yanlıştır. Çünkü millet kendisini en iyi idare edecek kimseyi seçmekte, kendi arzularını gerçekleştirecek kimse görmesi, milletin varlığı ve saadeti için tehlikeli olabilir. İyi idareci kavramının asıl manası, milleti, milletin menfaat ve saadeti temin edecek şekilde idare etmesidir. Bu, milletin fertlerinin arzularına muhalif olabilir. Zira, insanların geçici, şahsi menfaat ve başkasının zararına olan istekleri vardır. Bunları gerçekleştirmek zararlı ve yanlıştır. Bunların, milletin daimi, genel menfaata ve başkasına zarar vermeyecek şekilde genel menfaatin içinde ele alması lâzımdır. Bu da milletin, her arzusunun yerine getirilmesinin doğru olmayacağını ve bunu kendi zararını doğuracağını bilmesiyle mümkün olur.

Milletin doğru yanlış istek ve arzusu olur. Onun yanlış ve doğru isteğini ayırtedecek iyi idarecidir. İyi idareci olanın sıfatlarını herkes taşımadığı için, onları haiz olan aranır ve iyi idareci olarak seçilir. Böylece millet kendisini iyi idareciye teslim eder. Millet fertlerinin her birinin arzusu birbirine zıt olacağına göre onların yapılması imkânsız olur. Onların menfaat ve saadetlerini gerçekleştirecek müşterek gaye ve isteklere göre idare edilmeleri, milletin ortak ve uzun vadeli saadeti temin edebilir. Demek milleti, iyi idare etmenin başında onu irşad etmek, ona doğruyu öğretmek olmalı ve sonra ona göre onu iyi idare etmenin anlamı gerçekleşir. Millet arzusuna doğ-

rudan karşı çıkmak da yanlıştır. Önce ona yol göstermek gerekir. Millet istediği incelenmeden doğru veya yanlışlıkla yaftalanması asla doğru olmaz. İncelenir ve araştırılır. Doğru olanı yapılır ve yanlış olan düzeltilir, herkes de doğrunun yapılmasına razı olur. Bu hususta idarecinin her zaman doğru yapması önemlidir ve milletin garantisi budur.

Aslında milletin saadeti, kendi arzusuna göre idare edilmesine bağlıdır. Bu bir genel kaidedir. Ama bunun gerçekleşmesi, işaret ettiğimiz bir takım şartlara dayanır. Şüphesiz, insanın istediğini yaptığı veya istediği yapıldığı zaman mesut olacağı ön yargı olarak bilinir. Ancak insanın her arzusunun yerine gelmesinin kendisine ne gibi bir saadet getireceğini düşünmesi lazımdır. Çünkü insanın istekleri çoktur ve çeşitlidir. Bunların içinden hangisini tercih edeceğini bilmesi gerekir. İşte bu, insanın, böyle birçok arzu ve hevesi içinden kendi saadeti en iyi şekilde gerçekleştirecek birini seçmeye kendini muhtaç hissetmesi ve onu düşünmeye koyulması saadetin elde edilmesinin ilk basamağıdır. Ona böyle bir düşünme ve seçme kabiliyeti kazandırmak, bir eğitim sorunudur. Bu şekilde eğitilmiş bir millet davranış ve isteklerini iyi idare edeceği gibi kendini iyi idare edecekleri de iyi seçer ve onları iyi kontrol eder. Bu eğitimi fertlerin kendileri kazanır ve devlet de onlara yardım eder. İnsan hayatta birçok şeyi kendisi bildiği ve öğrendiği gibi, nasıl iyi yetişeceğinin yollarını da bulur ve arzularını kontrol ederek iradesini terbiye eder. Devleti oluşturan toplumu ve toplumu meydana getirecek fertlerin sorumluluğu kendilerinden başlar. Ferdin sorumluluğunu bilmesi aldığı bir düşünce terbiyesinin neticesidir. Devletin ve milletin başlarını ve en üst seviyedeki idarecilerini seçerken, iyi eğitilmiş, gösterişe ve görünüme bakmayan, vicdanını çececek konuşmalara aldanmayan bir anlayışa sahip olursa, hür iradesini kullanır ve bir defadan fazla yanılmaz. Böyle bir milletin saadeti fertlerinin hür iradesinin eğitimi sayesinde gerçekleşmiş olur.